

'Juist nu moeten we hameren op het belang van betrokkenheid en solidariteit'. Gesprek met Paul Kalma

door Thijs Broer

Begin jaren negentig pleitte Paul Kalma, directeur van de Wiardi Beckman Stichting, nog voor het afschudden van de ideologische veren. Maar nu het marktdenken ongehinderd om zich heen grijpt, ook in de PvdA, geldt hij als vurig verdediger van oude waarden: betrokkenheid, gelijkheid en solidariteit. Een gesprek over het zoet en het zuur, de loze beloften van Balkenende, en de noodzaak van een progressieve politiek.

De manier waarop Jan Peter over het zoet na het zuur spreekt, is Paul Kalma danig in het verkeerde keelgat geschoten. Hij werkt aan een publicatie over de beleidsgekte van de overheid, die maatschappelijke problemen zo snel mogelijk met complete stelselherzieningen te lijf wil, zonder zich te bekommeren om de nadelige gevolgen. 'Daar is het kabinet-Balkenende een sprekend voorbeeld van,' zegt Kalma op zijn werkkamer bij de Wiardi Beckman Stichting, het wetenschappelijke bureau van de PvdA, waarvan hij directeur is. 'Het kabinet is met harde hand en grove methoden aan de verzorgingsstaat aan het sleutelen, vanuit de veronderstelling dat alles op de schop moet. Alsof dat niet al twintig jaar lang gebeurt. Veel van die maatregelen pakken heel verkeerd uit voor kwetsbare groepen. Maar Balkenende dendert door, en doet zelfs alsof hij er nog maar net mee begonnen is. Die houding is kenmerkend voor deze tijd. Het past is het technocratisch reorganisatiedenken, alsof alles beter wordt als je het maar verandert.'

Balkenende spreekt nu over het zoet na het zuur, alsof het economische herstel de verdienste van zijn kabinet is.

'Dat is een simplistische boodschap: "Deze hervormingen waren allemaal nodig, en dankzij onze inspanningen trekt de economie nu weer aan." Dat getuigt van grote zelfoverschatting. Als die hervormingen al werken, zijn zo nog maar zo kort in werking dat ze nauwelijks invloed kunnen hebben op het economisch herstel. Zulke pretenties passen in de modieuze neiging de verzorgingsstaat telkens weer om te ploegen. De scenario's voor nieuwe hervormingen liggen al klaar. Als je het nieuwe verkiezingsprogramma van het CDA goed leest, blijkt dat er weer miljarden bezuinigd moeten worden. Vertrouw degenen niet die nu over "het zoet" praten. Die zeggen na de verkiezingen: "Vanwege de vergrijzing moet de arbeidsmarkt flexibeler worden ingericht, de ontslagbescherming moet op de helling en nieuwe bezuinigingen zijn noodzakelijk, want de concurrentiekracht staat onder druk. Het zoet is niet alleen heel ongelijk verdeeld, maar wat als zoet wordt aangeprezen, zou best eens zuur kunnen blijken. En zie dan die hervormingen maar eens terug te draaien. Wat je weggeeft aan de markt, zoals nu gebeurt in het zorgstelsel, krijg je nooit meer terug.'

Balkenende trekt zich van die kritiek weinig aan. Hij ziet zichzelf als een groepene. Gerda Verburg, vice-fractievoorzitter van het CDA, heeft hem zelfs een keer met Mozes vergeleken: de man die het morrende volk door de woestijn leidt.

Ik denk dat hij het echt zo voelt. Daar ontleent hij zijn overtuigingskracht aan. De vraag is: zijn zijn claims terecht? Ik denk het niet. Meer bescheidenheid over wat het kabinet vermag zou op zijn plaats zijn. Wat er nu gebeurt, dat hele verhaal over het zoet na het zuur, is bedoeld als legitimering van de ellende die het kabinet de afgelopen jaren heeft aangericht.'

Bijvoorbeeld?

'De WAO is zo hard aangepakt, dat die regeling feitelijk is opgehouden te bestaan. Dat pakt voor veel gedeeltelijk arbeidsongeschikten heel slecht uit. Ze worden gedwongen weer aan het werk te gaan in een tijd waarin het werk niet voor het oprapen ligt, en in een cultuur waarin gezondheidsklachten op de werkvloer al snel als gezeur worden gezien. Daar zit iets heel onrechtvaardigs in. De hervorming van het zorgstelsel heeft ook voor veel mensen onrechtvaardig uitgepakt. Als je dan zegt: eerst hadden we het zuur, maar dat diende voor zoet, is dat aan heel veel mensen absoluut niet uit te leggen. Dan is het bijzonder gemakzuchtig om te roepen: al die hervormingen waren nodig, en zie: het werkt, dankzij ons.'

Jan Peter Balkenende draagt al jaren het sociaal-christelijke gedachtegoed uit. Hoe is het mogelijk dat juist een kabinet onder zijn leiding zo'n neoliberal beleid voert? Laat hij de oren hangen naar Gerrit Zalm?

'De hervorming van de verzorgingsstaat is al bezig vanaf Lubbers. Al die tijd drukt het economisch-liberale denken een zwaar stempel op de politiek. Je kunt niet zeggen dat uitsluitend de VVD ermee aan de haal is gegaan. Je kunt wel zeggen dat de twee politieke stromingen die bij uitstek de verzorgingsstaat hebben opgebouwd, de sociaal-democraten en de christen-democraten, onder liberale druk zijn komen te staan. Daar betalen ze vroeg of laat een electorale prijs voor.'

Heeft u niet zelf aan die ontwikkeling meegewerkt? In de jaren tachtig pleitte u in uw eigen partij voor verzakelijking, en begin jaren negentig met Wim Kok voor het afschudden van de ideologische veren.

'In de jaren tachtig was verzakelijking van de PvdA echt noodzakelijk. Dat was een tijd van grote woorden en een groot moreel gelijk, terwijl de partij de aansluiting met de samenleving aan het verliezen was. Maar die verzakelijking is de laatste jaren doorgeslagen. In de jaren tachtig zei ik: we zijn wel erg allergisch voor alles wat "markt" is. Nu, in deze tijd, lijken alle zegeningen van de markt te komen, onder 'paars' ook bij de PvdA. Dat beeld probeer ik te corrigeren. Hetzelfde geldt voor de omgang met de sociale zekerheid. In 1988 schreef ik in *Het socialisme op sterk water* dat mensen met een uitkering niet alleen rechten, maar ook plichten hebben. In de partij werd het een schande gevonden dat ik dat durfde te zeggen. Noord-Brabantse gedeputeerden riepen het partijbestuur per telegram op om mijn boek te verbieden. Maar inmiddels zijn de politieke opvattingen zo veranderd, dat zelfs het begrip 'passende arbeid' op de helling staat: mensen worden steeds meer gedwongen ieder soort werk te accepteren, of het geschikt voor ze is of niet. Ook daarin dreigen we door te slaan.'

Is dat de opmars van het marktdenken, ook in uw partij?

'De radicalisering van de PvdA in de jaren zestig en zeventig, met z'n arbeiderszelfbestuur en andere onzinnige ideeën, is weggeëbd, gelukkig en terecht. Maar inmiddels lijkt het liberale klimaat te leiden tot aandeelhouderszelfbestuur. Dat idee wordt in de hele samenleving klakkeloos aanvaard, terwijl je er dezelfde kritiek op kunt hebben als op het arbeiderszelfbestuur. Het marktdenken rukt op in de samenleving. Ook de PvdA heeft daar de invloed van ondergaan, in een aantal opzichten teveel. Maar het tij begint bij ons, gelukkig, te keren.'

In welke opzichten?

'Neem de privatiseringsdrang tijdens de paarse kabinetten. De privatisering van Schiphol is toen ook door de PvdA bepleit. Op die manier worden publieke belangen weggegeven. Dat heeft de partij later gecorrigeerd. In 2002 gebeurde dat nog bij amendement van de afdeling Amsterdam, nu staat het al in de concepttekst van de partijleiding: "Schiphol wordt niet geprivatiseerd".'

Wim Kok zelf wordt wel gezien als het symbool van die sociaal-democratische Werdegang: ooit vakbondsman, nu commissaris bij ING.

'Op zichzelf vond ik het niet erg dat hij commissaris werd, maar dat hij de topsalarissen rechtvaardigt, vind ik echt te ver gaan. Het gaat ook om solidariteit. In reactie op de overmatige technocratisering van de laatste jaren, in de politiek en in het bestuur, zouden we meer morele posities moeten innemen. Beleid heeft een moreel-politieke onderbouwing nodig.'

Over morele posities gesproken: in zijn boekje Dit land kan zoveel beter opent Wouter Bos de aanval op het gelijkheidsdenken. Dat duidt toch op een aardverschuiving in het sociaal-democratische denken.

'Nou, in *Dit land kan zoveel beter* is hij al veel terughoudender dan twee jaar geleden. Toen keerde hij zich tegen het gelijkheidsbeginsel in het algemeen, omdat dat de maatschappelijke differentiatie in de weg zou zitten. Ik was en ben het daar niet mee eens. Om te beginnen pleit niemand meer voor zo'n overspannen gelijkheidsidee. Maar het gaat me vooral om iets anders. In de jaren zestig en zeventig kon het bij de PvdA allemaal niet gelijk genoeg. In 1977 schreven we in het beginselprogramma dat de PvdA streefde naar een samenleving waarin de kwaliteit van het bestaan voor iedereen gelijk is. Maar de hele maatschappelijke ontwikkeling ging intussen in egalitaire richting. Nu is de maatschappelijke ongelijkheid weer geweldig aan het toenemen, niet alleen in Nederland maar op de hele wereld, ook als een van de nadelige gevolgen van de globalisering. Uiterekend op dat moment zou dan de gelijkheid een stapje terug moeten doen. Mijn kritiek is dat het gelijkheidsstreven nu juist meer gewicht zou moeten krijgen, als tegenkracht. Het gelijkheidsstreven is belangrijker dan ooit. We moeten ons niet laten verleiden door de liberale idee dat het allemaal om de vrijheid gaat.'

Bos schrijft in zijn boekje ook dat solidariteit in het eigenbelang verankerd moet worden, omdat de verzorgingsstaat uitgehold dreigt te worden, als de middengroepen mee moeten betalen aan voorzieningen waar ze zelf geen profijt van hebben.

'Op zichzelf ben ik het daar wel mee eens. De brede verzorgingsstaat moet niet alleen gelden voor de kansarmen, maar ook voor de middengroepen. Maar dat neemt niet weg dat de discussie over de verzorgingsstaat niet alleen in termen van het verlichte eigenbelang gevoerd kan worden. In een samenleving waarin erg veel mensen in rijkdom verkeren, terwijl een minderheid in de hoek zit waar de klappen vallen, is een moreel appèl op de solidariteit van het grootste belang. Dat geldt ook voor het zorgstelsel. Als je de zorg louter beschouwt als een markt met klanten, is de consequentie dat je mensen aan hun lot overlaat.'

De politiek moet dus een appèl blijven doen op de verantwoordelijkheid, de moraal.

'Ja. Dat staat haaks op de toenemende neiging van de overheid om de burger louter als klant te beschouwen. Maar de zorg voor elkaar is iets anders dan een transactie in een supermarkt.'

Onder het motto 'eigen verantwoordelijkheid' geeft het kabinet op tal van terreinen het marktdenken ruim baan. Je zou zeggen dat dat wringt met de sociaal-christelijke achtergrond van het CDA.

'Het is inderdaad opvallend hoeveel ruimte het CDA geeft aan het oprukken van de markt in het publieke domein. Daar zouden de christen-democraten zich veel meer op moeten bezinnen. Bijvoorbeeld in het onderwijs. Ook het CDA is scholen steeds meer als ondernemingen gaan beschouwen die met elkaar moeten concurreren. Op die manier krijgt het marktdenken ruim baan, onder de vlag van pleidooien voor het maatschappelijk middenveld. Waar is de christen-democratische kritiek op de commercialisering van de samenleving? Is die traditie dood? Die vraag kun je ook op de PvdA betrekken. In dat opzicht zouden de christen-democraten en de sociaal-democraten elkaar krachtiger op hun verantwoordelijkheid moeten aanspreken.'

Bedoelt u dat PvdA en CDA samen een kabinet moeten vormen?

'Daar ga ik niet over. Wat ik bedoel is dat CDA en PvdA - beide volkspartijen die zo intens bij de opbouw van de verzorgingsstaat betrokken zijn geweest - niet teveel van hun traditie moeten prijsgeven, ten gunste van het neoliberale denken. Binnen de sociaal-democratie woedt dat debat al jaren. New Labour in Engeland heeft de bakens in liberale richting verzet. Ook in Nederland is dat in veel opzichten gebeurd. Wat daarin doorwerkt, is het kwaad geweten. Dertig jaar geleden waren wij de stroming van de centrale planning, van de staatseconomie. Dat bleek allemaal niet te werken. Maar inmiddels zijn we zo bang om voor dogmatische socialisten uitgemaakt te worden, dat we doorslaan naar de andere kant. Daarbij vergeten we dat de kritiek op het kapitalisme nog altijd heel relevant is. Het gaat er niet om of je een markteconomie wilt: dat willen we allemaal. Het gaat erom welk soort markt. Als de topsalarissen bij grote bedrijven vele honderden keren hoger zijn dan de salarissen aan de onderkant, moet je je afvragen wat er over is van het samenwerkingsverband dat een bedrijf hoort te zijn. Juist nu moeten we hameren op het belang van betrokkenheid en solidariteit, en de liberale idee weerspreken.'

Het maakbaarheidsgeloof is ter linkerzijde afgezworen, maar lijkt in een andere vorm, aan de rechterzijde van het politieke spectrum...

'De spelers zijn van rol veranderd. Het maakbaarheidsgeloof is de laatste jaren ter rechterzijde omhelst. Dat geldt zeker voor de neoconservatieven in de Verenigde Staten, maar ook hier in Nederland, van de VVD die de vrijheid van onderwijs op de helling zet, tot de steun van de christen-democraten voor de waanidee dat de democratie gewapenderhand over de wereld te verspreiden is. Dat slaat ook terug op mijn geliefde sociaal-democratie. Moeten we de maakbaarheidspretenties blijven relativiseren? Wat stellen we er tegenover, nu rechts het vooruitgangsgeloof heeft gekaapt? Ik hoor tot degenen die pleiten voor een zekere bescheidenheid in politieke ambities. We moeten vraagtekens blijven zetten bij het ongeremde moderniseringsproces. Uitgerekend in een tijd dat de wereldeconomie zo in beweging is, zijn we bezig de hele verzorgingsstaat om te bouwen. Daardoor wordt de maatschappelijke onzekerheid nog eens versterkt. Onze beleidselite is echt overspannen.

Op de lange termijn kan dat flink misgaan. De situatie waarin de wereldeconomie nu verkeert, doet denken aan de enorme economische ontwikkeling aan het eind van de negentiende en het begin van de twintigste eeuw. Daardoor is de maatschappelijke en politieke samenhang wereldwijd geweldig onder druk gezet, en konden autoritaire regimes hun kans grijpen. Niet voor niets is na de oorlog de sociale markteconomie

ontstaan: die schept ook garanties voor de democratie. Als die bescherming wegvalt, kan dat de samenleving ernstig ontwrichten.

In de heersende beleidscultuur staat alles wat collectief georganiseerd is, onder verdenking. Daardoor raken hele grote maatschappelijke problemen, zoals de wijze waarop we de zorg organiseren in een vergrijzende samenleving, volledig uit het zicht, en gaat het alleen nog maar over marktwerking. Het debat over de afschaffing van artikel 23 is nog zo'n voorbeeld. Als er een nieuwe onderklasse dreigt te ontstaan, moet je dan een jarenlang debat over de Grondwet gaan voeren? Dat lijkt me een luxe die we ons niet kunnen veroorloven. Bij sociale problemen is het antwoord veel te snel: het hele stelsel moet op de schop, terwijl het echte maatschappelijke probleem niet wordt opgelost.'

Is dat besef inmiddels tot de sociaal-democraten doorgedrongen? Tot voor kort was het toch echt de PvdA die bijvoorbeeld het onderwijs heeft belast met de ene na de nadere stelselherziening.

'Ik heb de indruk dat die neiging vermindert. Het verkiezingsprogramma zegt verstandige dingen over dit onderwerp. Ook meer in het algemeen zijn er tekenen dat de weerstand tegen de beleidsdrift begint te groeien. Herman Tjeenk Willink, vice-voorzitter van de Raad van State, had laatst snoeiharde kritiek op het bedrijfsmatige denken bij de overheid. Dat maakt indruk. Een deel van de maatschappelijke onvrede over de politiek heeft te maken met dat hardnekkige beleidsdenken. Overmatig optimisme kan tot grote rampen leiden. Het zou de politiek sieren als ze meer bescheidenheid aan de dag zou leggen, in plaats van de ene hervorming op de andere te stapelen, en zoet na het zuur te beloven, zonder zich te bekommeren om wat er wordt prijsgegeven. Progressieve politiek zal aan die kritiek haar kracht moeten ontlennen, zonder in behoudzucht te vervallen.'

Thijs Broer is politiek redacteur van het weekblad Vrij Nederland

uit: Roodkoper, 11e jaargang, aflevering 4 – oktober 2006